

פרשת בראשית

פניני וחידושי אור החיים הק'

פתיחת דברי רבינו לפירושו לתורה

בעזר יוצר אורה. אבאר פירוש התורה. ליחד שמו הנורא. אשר עשאני מראשית. ויעצני וקראני ראשית. לעסוק בנועם ראשית. אתחיל לבאר ספר בראשית: **נפתחו** השמים ואראה מראות אלהים, בורא קצות הארץ, ואתבונן במה שהורשיתי להתבונן בפתח דברי קדוש, והעירותי ממזרחת של תורה:

אין הקדוש ברוך הוא מעלים גדולותיו בשביל השוטים

בְּרֵאשִׁית בְּרָא אֱלֹהִים וְגו' (א, א). **וַאֲל** יקשה בעיניך למה כתבה התורה עיקר הבריאה בדרך זה, ולא כתבה בפירוש 'ברא ה' המים והעפר והאש והרוח', שבזה לא יהיה איש נבוב ילבב. דע כי התורה תודיע ותשמיע כל נסתר, וחפץ ה' להודיע כח מעשיו לעמו והודיענו סדר הבריאה ואופנה, וכי הוא האל הגבור הנאזר בגבורה ברא בדיבור אחד כל יש וכל הווה, וחפץ ה' להודיע לידידיו כח מעשיו, ולא ימנע טוב זה בשביל השוטים הטועים:

השמש והירח היו צריכים שניהם לשמש ביום

לְהַבְדִּיל בֵּין הַיּוֹם וּבֵין הַלַּיְלָה (א, ח). **עוֹד** נראה בהעיר עוד, אומרו **להבדיל בין היום ובין הלילה**, אם המאורות שוים הם, ואחד ישמש ביום ואחד ישמש בלילה, במה יזכר לילה מיום, כיון שלילה כיום יאיר:

בשבת משתלשל השפע לששת הימים

וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יוֹם הַשְּ�בִיעִי וְגו' (ב, ג). **וַלְמָה** שפירש בזוהר (ח"ב פח): כי ביום השבת משתלשל השפע של כל ששת ימי המעשה, יכיון על זה אומרו **ויברך**, כי בו צוה ה' את הברכה לחיות העולמות:

גן העדן לא נברא אלא לאדם שלא פגם

וַיִּשְׁעַ יְיָ אֱלֹהִים גֶּן עֵדֶן וְגו' (ב, ח). **לִזָּה** הודיע ה' חסדו כי הגן לאדם בראו, ועודנו עומד לאדם הידיד לקונו, ואין לשום נברא חלק בגן זולת אדם אשר לא פגם דיוקנו וצלמו:

כל שמותיו של הקב"ה מכוונים לטובה ולחסד

י עוד תתפרש על דרך מה שאמר הכתוב (מלכים א' יח) **יְיָ הוּא הָאֱלֹהִים**, והכוונה היא שהגם שם אלהים יתייחס אל הדין, אף על פי כן רחמים הוא, וכל שמותיו של הקדוש ברוך הוא לטובה יכוונו יחד להטיב ולהתחסד, אלא ללמד מעשה האחרונים ילא הדין ליסר למי שראוי ליסר, וזולת זה גם שם אלקים מדתו להטיב. והוא אומרו **בראשית ברא אלהים**, כי שם אלהים הטיב וברא עולם לחון ולרחם ולהטיב לשוכני שמים וארץ, ואין לך רחמים גדולים מזה, והוא שאמר הכתוב (בראשית כז כח) **וַיִּקָּן לָךְ הָאֱלֹהִים**, הרי שגם שם אלהים יטיב לטובים בחזרת מתנת חנם, אלא שעושי רשעה יסובצו לעשות להם אלהים מוסר, ולעתיד לבא המקווה כן יהיה **יְיָ אֶחָד וְשִׁמּוֹ אֶחָד** (זכרי' יד ט):

בְּרֵאשִׁית בְּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ: וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֵהוֹ וּבְהוֹ וְחֹשֶׁךְ עַל פְּנֵי תְהוֹם וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל פְּנֵי הַמָּיִם: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהי אוֹר וַיְהי אוֹר: וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת הָאֹרֶךְ כִּי טוֹב וַיַּבְדֵּל אֱלֹהִים בֵּין הָאֹרֶךְ וּבֵין הַחֹשֶׁךְ: וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לָאֹרֶךְ יוֹם וְלַחֹשֶׁךְ קֵרָא לַיְלָה וַיְהי עֶרֶב וַיְהי בֹקֶר יוֹם אֶחָד: (בראשית א, א-ה)

כל העולם לא נברא אלא בשביל התורה ועמליה

ה ודרך רמז, רבותינו ז"ל דרשו (ב"ר א' א) תיבת **בראשית** שיכוין ברוך הוא לומר 'בשביל תורה שנקראת ראשית', ופירוש ב"ת של **בראשית** היא ב"ת הסיבה, ומענה מי שזכה בחזרה זכה בכל העולם, ומי שלא זכה בחזרה אין לו ליהנות מן העולם עד מדרג כף רגל, זולת אם ישמש הכשר עמליה. וגם אמרו (ויק"ר לו ד) 'בשביל ישראל שנקראו ראשית דכתיב (ירמיה ג ג) **רִאשִׁית תְּבוּאָתָהּ**', ואין מאמרם זה מכחיש הראשון, כי טעם עצמו שנקראו ישראל ראשית, הוא ללד קבלתם התורה, וזוהו נדלו לשם ולתהלה מהעמים. וגם אמרו (ב"ר יב ט) **בשביל אברהם ובשביל יעקב** (ויק"ר סא), והכל הולך לטעם הראשון עקב אשר שָׁמַע אֲבֹרָהם וְגו' (להלן טו ה). גם אמרו (זוהר הקדמה יא) **בשביל יראה שנקראת ראשית דכתיב (תהלים קיא י) רִאשִׁית חֲכָמָה יִרְאַת יְיָ**, כי הוא זה גם כן יסוד התורה כי 'אם אין חכמה אין יראה' (אבות פ"ג מ"ז), ואם אין יראה ה' אין תורה (ראה שבת לא) כי הוא אור נחמד לתורה:

יראת הרוממות ע"י ההתבוננות במעשה שמים

ז עוד תתפרש ב"ת של בראשית על דרך אומרים ז"ל (הקדמת תה"י ה) כי שני אופני יראה ה' הם, האחת היא יראה העונש, והשניה היא יראה הרוממות, וזו יראה פנימית ומעולה מהראשונה. והוא שרמז בלות ב"ת **ראשית**, כי שתי יראות הכין ה' לקיום העולם, ורמז אופן שניהם, הראשונה רמזה בתיבת **אלהים**, כי היא יראה הדין בקומו למשפט, והשניה רמזה באומרו **את השמים ואת הארץ**, והוא על דרך אומרו (תהלים ח ד) **כִּי אֶרְאֶה שָׁמַיָךְ וְגו'**, ואמרו ז"ל (זהר ח"א א) כי יראה הרוממות תכנס בלב משכיל, בהציטו בהתבוננות במעשה שמים וארץ מה גדלו מעשי ה', תתלהב הנפש וירא מגדולתו יתברך שמו:

מעלות הירא שמים

ה עוד ירמזו **בראשית** על דרך אומרו (שע"י נג ו) **יִרְאַת יְיָ הִיא אֹרְכּוֹ**, הכונה היא כי מי שיס בן יראה ה' היא אור לתקות הלבבות, שהוא דבקות אורו יתברך בנפש אדם כאומרו (דברים ד ד) **וְאִתָּם הִדְבָּקִים וְגו'**, וכל מי שיס בן יראה שמים הוא משכן השכינה כאומרו (תהלים עח ס) **אֶחָל שָׁכֵן בְּצִדְקָם**. והוא שרמז בתיבת בראשית על זה הדרך, **בי"ת**, פירוש בית מושב אלהים היא היראה הרמזה בתיבת **ראשית**, **ברא** ה' והכין פעלו:

עיקר השכר הוא בעוה"ב, ואם מוותר מקבל גם בעוה"ז

טו עוד ירמוז כי להיות שיש שני עולמות – עולם הזה ועולם הבא, והאדם על ידי התעסקו בתורה ובמעשים טובים ישיג הטוב והחיים, כאן הודיענו הכתוב כי לא ישלם ללדיקים שכר התורה והמלכות בעולם הזה, עד אשר יכין להם אוצר הטוב שהיא העיקר לחלק הנשמה, ואחר כך אם יוותר מטיבין לו גם בעולם הזה, כי יבחר ה' תחילה להכין לאדם גמול עולם העליון שהוא הנאחז. והוא שרמז באומרו **בראשית ברא אלהים את השמים** שהם עולם הנשמות, ואחר כך **ואת הארץ** שהוא עולם השכל, אם העדיף בטובו, הא למדת שאין מטיבין ללדיקים בעולם הזה עד אחר שיזכו בנחלתם לאור בלור החיים:

מוסר שיוצא מנפש האדם - נשמע קולו

זי עוד יראה על דרך אומרים ז"ל (ברכות א) 'כל מי שיש בו יראת שמים דבריו נשמעין', והטעם כי הירא דבר ה' ידבר מתוך קימת נפשו, וכיון שכן תכיר נפש השומעת ותקבל תוכחת מוסר, ואם הדברים יאלו מהגוף אין שייכות לנפש לשמוע, כמו שרמזו ז"ל במה שאמר הכתוב (דברים ו א-ו) 'והיו הדברים וגו' על לבבך אז ושמעם לבבך הם התלמידים (רש"י שם). והוא אומרו **בראשית** שהיא היראה כאומרים ז"ל (וזה הקדמה יא), **ברא ה' את השמים**, פירוש שיהיה ירא שמים, אז ישמע קולו וילמד אדם דעת, והוא אומרו **ואת הארץ**:

עבודת האדם - להפוך החומר לצורה

ב עוד תרמוז הפרשה כולה על בריאת האדם כי הוא עיקר תכלית הבריאה, על זה הדרך. **בראשית** כשברא ה' את האדם, בראו ממקור הרוחניות הרמוז בחיבת השמים, וממקור הגשמיות הרמוז בחיבת הארץ, ותמצא שרמזו רבותינו ז"ל (סנהדרין א): במה שאמר הכתוב (תהלים ד) 'יקרא אל השמים מעל' שהוא הרוח, ו'אל הארץ' הוא הגוף הבנוי מהארץ, ורמזנו יתבאר בזה הוא, שעל ידי מעשה האדם יתעלם להפוך החומר – שהוא הגוף, עד שיהיה נחשב לרוח. והנה תמצא (שבת קנב:) שהלדיקים אינם חוזרים עפר, להיות כי זכו החומר שלהם עד שנעשה רוחני, כמו שכתב הר"י (רבי יצחק) ערלמה ז"ל (בעל העקידה) וזה לשונו: והתעלמות השלמים להפך החומר לזורה עכ"ל. ולזה אמרו ז"ל (ברכות יח.) ש'הלדיקים במיתתן נקראים חיים', כי חלק הגשם נעשה רוחני המתייחס אל החיים, ו'הרשעים בחייהם קרויים מתים' – לזכר שגם הרוחניות שבהם נתגשם, ונעשה ארץ – המתייחס אל הדומם שהוא מת:

ושתי מדות אלו רמז באומרו **את השמים ואת הארץ**, על זה הדרך, אם זכו הרי הם מסמיכים חלק הגשם שבהם הרמוז אל הארץ, מחזירים אותו ונעשה חומניא אחת עם השמים, ואם לא זכו הרי הם מהפכים חלק הרוחניות שבהם לבחינת הארץ ונעשה הצורה חומר, והוא אומרו **ואת הארץ**:

באמצעות הנשמה ועסק התורה יוכל להתגבר על היצר

ואומרו **והארץ היתה תהו ובהו**, כאן רמז מה שהיה בעונות שנתגבר כל החומר שהיא הארץ ונתרוקן מהרוחניות, כמו שתרמז

'לדיא ורקניא', וחסך שהוא יצר הרע הנקרא בדברי קדשם (זהר ח"א סג.) 'דמחשך אנפי דברייא', על פני תהום יקרא להגוף תהום להיותו כהתהום בולע תמיד, ומלך הילך שהוא החשך ורוח אלהים הנחנת בו מרחפת על פני המים, כי לא מצאה הרוח מנוח לכף רגלה, כי הילך גירסה והורמה ממקום הנחתה, וישכון שם החשך שהוא יצר הרע, ונשארית הנפש מרחפת על פני המים הם מים הזדונים, שהם כוחות של הטומאה:

ובראותו הקדוש ברוך הוא כן ויאמר **אלהים יהי אור**, שולח אל האדם עזר נגד יצרו, וזה יהיה בהגיעו לארבע עשרה שנה יופיע עליו ממעון קדשו רוח אלהים קדישין – נשמה קדושה וטהורה. או ירמוז אל התורה, כי היא האור הנערב, ולה יקרא אור דכתיב (משלי א כג) 'ותורה אור', והמכוון אחד, כי בחינת הנשמות הקדושות הם בחינת אור התורה, ובעל נפש הוא בעל תורה. והוא אומרו ויאמר **אלהים יהי אור** שהיא הנשמה שאורה רב להיותה חלוצה מתחת כסא כבודו יתבאר חלק אלוה ממעל, שולחה ה' להאיר אל האדם לזכר יטבע בטיט הילך הרע, או גם כן למה שאמרנו שהיא התורה המאירה לנפש אדם, ואז ויהי אור, וירא ה' את האור אשר נתן באדם בי טוב, שבאמצעותו ילך האדם בדרך הטוב והישר:

ולא תחשוב כי בהיות הנשמה באדם או על ידי עסק התורה, בזה הוא שקט מתחבולות היצר המחטיוא ופנה והלך לו, שאם כן אין כאן לא שכר ולא עונש, לזה אמר כי עדיין החשך בעולם, אלא שעל ידי זה מסתייע האדם להעריך מלחמה עמו ולהבדילו מעליו לזכר הפילו במועלותיו, וכיר בחינת עשות רע כי רע הוא, וזה הוא אומרו **ויבדל אלהים בין האור** שהיא הנשמה **ובין החשך** שהוא היצר הרע, וזה שאמר הכתוב (קהלת י ב) 'לב חכם לימינו' שהוא מקום האור מקום הנשמה, 'ולב כסיל לשמאלו' שהוא מקום היצר הרע, וקרא לאור יום ולחשך קרא לילה, ולזה התפלל דוד שיצילהו מפיחד בלילות (תהלים לא ה; שיה"ש ג ח):

ואומרו ויהי וגו' יום אחד, כי אי אפשר שיוכר אורה של הנשמה אלא מחשכו של היצר הרע, שאם לא כן לא ישתנו ממלכתי השרת ואין כאן לא שכר ולא עונש, ולזה אמר **יום אחד**:

בריאת הארץ חביבה מבריאת השמים

בב עוד יתבאר הכתוב על זה הדרך, כי דבר ידוע כי מצינו להקדוש ברוך הוא שבוחר לשכון בערפל, וחבב לשכון בתוכו. ועוד לו שמינו (תענית ה.) כביכול שנשבע שלא יכנס לירושלים של מעלה עד שיכנס לירושלים של מטה, הרי זה מגיד שחזיצה לו של מטה יותר משל מעלה. גם כשנשכיל בטעם בריאת כל העולם נדע כי העיקר הם התחתונים שהם עמו ונחלתו:

ולפי זה יכוין הכתוב לומר סדר הבריאה לא זו אף זו בדרך חיבה, **בראשית ברא אלהים את השמים**, ועוד ברא בריאה יותר חזיצה אכלו ומעולה יותר והיא **את הארץ**, שהשמים אדרבה תלויים בה, וכל זה באמצעות בני ישראל עם קדשו, כי בהם תלוי קיום העולמות גם העליונים, כידוע לבקיאם בחדרי החכמה האמיתית:

העוונות גורמים לגלות ובזכות התורה יגאלו ממנה

פניני וחידושי אור החיים הק'

כל הדברים האסורים נאסרו לתועלת

לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו פן תמתו: (ג, א).
ולחשכילך במכוון, יש לך לדעת כי כל אשר יצוה ה' עמו, לא צוה ה' דבר לצד ההורמא והנקמה, אלא הכל לסיבת הרחקת הנזק והקרבת התועלת. והנך רואה כמה נטיעות נטע ה' וכמה עניינים מופלאים ברא בעולם, והכל נתנו ליציר כפיו:

העובר עבירה נסמא עיני שכלו

ותפקחנה עיני שניהם וידעו כי עירמם הם וגו' (ג, ז). עוד ירמוז באומרו ותפקחנה, על דרך אומרים ז"ל (סוטה ג.) 'אין אדם עובר עבירה אלא אם כן נסתתמו עיני שכלו', והוא שמיחס הכתוב הסמאון לרשעים כאומרו (ישעי' מז יח) 'והעורים הביטו לראות'. והוא שהודיע הכתוב כאן באומרו ותפקחנה, פירוש שאחר שעברו העבירה ועבר המוסית המכונה במדת חשך - שמחשיך עיני האדם, תכף ומיד נפקחו עיניהם והרגישו כי ערומים הם, פירוש שנפשטו מזהרא דקדושה. וכן יקרה לכל רשע שבגמר מעשה הרע ירגיש כי התעיב, ויכלם במעשיו, ויאירו עיני שכלו:

ויאמר לו איפה: (ג, ט). ... ולפירושינו בפסוק ותפקחנה וגו' שהרגישו בירידתם ובפשעיהם, ענה כי נכלם בראות עצמו ערום מזהרא דקדושה:

בזמן שעושים רצונו ית' השטן כופף את ראשו

הוא ישופף ראש ואתה תשופפו עקב: (ג, טו). ורמז זמן השגת נצחון של כל אחד מהם, ואמר הוא ישופף בזמן שיהיה ראש, פירוש שיגדיל מעלתו ויתנשא בבחינת התורה והמצוות, ואתה תשופפו כשיהיה עקב בירידה. וכן הוא כל זמן שישראל עושים רצונו של מקום נחש כופף ראשו, ולהפך בר מינין:

כל הכועס נשמתו מסתלקת מומו

ויחר לקין מאד ויפלו פניו: (ז, ה). עוד ירמוז הכתוב אומרים ז"ל (זהר ח"ב קפב.) כי 'כל הכועס נשמתו מסתלקת מומו', ובחינה זו מתייחסת אל צלם אלהי שעל פני אדם. והוא אומרו ויחר לקין, ובזה נפלו פניו שנסתלקה מומו הנשמה, והוסר מומו צלם הפנים. וטעם השפלתו בעיני ה' הגם שלא נודע חטאו, מעשיו מעידות שרשע היה:

אין עוד חושך ולא לילה, אלא ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד, כי בחינת הרע נסתלקה ואינה, וליילה פיוס יאיר (תהלים קל"ב יב) ויהי אור הלכנה פאור החמה (ישעי' ל טו), והוא אומרו יום אחד, והוא שרמז הכתוב באומרו (זכרי' יד ט) פיוס ההוא יהיה יי אחד ושמו אחד:

ולדרך זה יתבאר אומרו והארץ היתה תהו, כאן רמז בעונות לגלות ישראל, שהיא סיבת מניעת דירתו יתברך בארץ. גלות האחד הוא גלות מצרים אשר נשאלו בו ארבע מאות ושלשים, כמנין תה"ו ואחד עשר, ובהו חשבונו י"ט, הרי ת"ל. ומשמעות ובהו גם כן ירמוז לגלות שלאחריו שהוא גלות בבל, נקרא גלות בבל בהו, כי תרגום בהו ריקניא, וכתיב בירמיה סימן נ"א (לה) על גלות בבל אכלני הממני נבוכדנאצר מלך בבל האגיני פלי ריק:

ואומרו והשך על פני תהום, ירמוז על הגלות המר אשר אנו בו שקועים בתהום אשר אין לו סוף זה לנו אלף ותרע"א שנה, ולא די אורך הגלות אלא השך שירמוז לשני דברים, האחד לשיעבוד העמים וכובד עול המסים, עד כי השך משחור פארכס (איכה ד ח), זה רודה וזה מרדה, אשרי מי שלא ראה וצפרט במערג שנג. והשני הוא על היצר הרע אשר החשיך העולם, ובעונותינו רבו פריצי עמו ישראל והותר להם נבלות הפה וצבועת שוא ולשון הרע וגזל, ומונעם מלעשות תשובה לשון צבותם. ולא יאמר אדם בראותו כל כך ירידת ישראל כל אורך הזמן כי חס ושלום אצדה תקוה מצנים, לא כן הוא אלא ויאמר אלקים יהי אור, הוא אור הגאולה העתידה המופלא, ואומרו ויהי אור על דרך אומרים בתיקוני הזהר (תיקון כ"א מ"ב) 'ויהי רז' שאור בגימטריא רז, הכוונה שגזר ה' יתעלה שמו שאור זה של מלך המשיח לא יתגלה בעולם ויהיה סוד טמון אלכו, כאומרים (ס"ט) 'ללבי גליתי מלכא לפומא לא גלי'. ואומרו וירא אלהים את האור כי טוב, חוזר על האור מלד עצמו כי טוב הוא, אשרי עין ראתה, וחוזר גם על מה שרמז שיעשהו בסוד נסתר, כי טוב, שכן צריך להיות כאומרים ז"ל (יומא ט: סנהדרין ל"ז) מכמה טעמים. ואומרו רוח אלהים וגו' אמרו במדרש (ב"ר ז' ז') זה רוחו של משיח, מרחפת על פני המים אין מים אלא תורה (ב"ר י"א), על דרך אומרים בזהר (השמעות ח"א יג) שלא יגאלו ישראל אלא בזכות התורה שנמשלה למים (עיי"ע תענית ל"ז):

... ואומרו ולחשך קרא לילה, לשון מקרה הוא בלתי טהור, ולזה לא סמך הכתוב על תיבת ויקרא שאמר בתחילה, כי אין יקר וכבוד עוד לחשך, אלא מקרהו יהיה דוקא בלילה, והוא סוד אומרו (דברים כ"א יא) מקרה לילה, אצל כשיעבור הלילה שהוא זמן הגלות כמו שאמר הכתוב (ישעי' כ"א יא) משא דומה וגו' שגמר מה מליכה, כי הגלות דומה ללילה (ז"ח תיקונים ח"ב ע"ט), ואז בעלות השחר

לפי גודל החטא יורד במדרגתו בבחי' הנבראים

ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו וירדו בדת הים ובעוף השמים ובהמה ובהם הארץ ובהם הרמש הרמש על הארץ: (א, כו)

ירידות ההדרגות שבהם יקבל עונשו, וגם שצאמלעותם יחזור לשורשו:

והקדים לומר ירידת נפש אדם למדרגות הדגים, כי ירידה המיועדת לנפשות הרמות כי יחטאו, היא שתרד נפשו להתגלגל בדגים, ולזה יחס הכתוב להם במקומם (במדבר י"א כ"ב) אסיפה, כי

ובדרך רמז, רמז באומרו לשון ירידה על דרך מה שהודיעונו ז"ל (זהר ח"ב ע"ד) כי בצאמלעות מעשי האדם ירד במדרגתו מבחינת אדם לבחינת דגים ולבחינת עופות ולבחינת בהמה ולבחינת שרצים, כפי ערך החטא ישפל אדם מבחינת מעלתו עד אשר ירד מטה מטה רחמנא לילכו. והוא שרמז כאן בשעת הבריאה חלקי

בבל רמז זה האומה:

ובל אלו הם ירידות הנפשות אשר ישנם בתקות התיקון לשוב לקדמותם, כי מהדומם יעלה לאומה, ומהאומה יכנס בצעל חי בלתי מדבר, ומצעל חי בלתי מדבר יעלה בצעל חי מדבר. וישנו עוד זירידה פחותה והוא כליון שאין אחריו תקוה, והיא ירידה לבחינת שקלים ורמשים, זה אצדה תקוה, והם בחינות הרשעים הממירין דחם, פושעי ישראל אשר הפליאו עשות:

אין להם להצטער בצער שחיטת חרב, אלא אסיפתם מתרת אותם (חולין כז:). ואחר כך אמר ירידה הפחותה ממנה והוא גלגול הנפש בעוף, וזה יטרכך צער יתר על הדגים, וזה ה' צדק הוא צו חלי שחיטה כחותה ששנינו (ס) רוב אחד בעוף. ואחר כך אמר ירידה בבהמה, שהיא בחינה גרועה יותר ולערו מרובה, כחותה ששנינו (ס) רוב שנים בבהמה. ואחר כך אמר ירידה שהיא בדומם ולומה, והוא אומרו **ובבל הארץ**, תיבת הארץ תגיד על הדומם, ותיבת

טובת הבריה ניכרת רק באמצעות האדם

וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם הַשְּׁשִׁי: (א, לא)

הבחירה בידו להרע או להטיב, ושלל הטוב והיוה צמעים בחינת הרע, אצל כלל מעשה ה' לא ברא אלא כל הטוב: ...
עוד ירמוז כאן טעם הבריאה, למה שידענו כי עיקר הכל הוא האדם, ובשצילו ואליו ברא ה' כל ברוואיו, ומעתה תבא השאלה לאדם למה, לזה אמר **והנה טוב מאד**, פירוש שהגם שחינת נשמת האדם הוא מבחינת הטוב, עם כל זה בראו ה' לעלות צמעות הטוב יותר ממה שהוא. והוא אומרו **מאד**, על ידי מעשה האדם מתעלית נשמתו ממדרגה למדרגה, אשרי לנוש יעשה זאת:

וירא אלהים וגו'. פירוש צאמנעות בריאת האדם נראה מעשהו בכללותו כי טוב הוא, כי אם אין אדם מה תועלת בכל התיקון ובכל הבריאה ואמחי האדמה, כי אין הבחינת טובה ניכרת אלא צאמנעות האדם, כי אליו יוכר ויוצחן הטוב ויודה למטיב. ואומרו תיבת **והנה**, מה שלל דקדק לומר דימים שאמר בהם 'כי טוב', להיות כי האדם מלינו לו שקלקל מעשיו ועשה מעשה הרע, לזה דקדק לומר **והנה**, כי מה שהיה אז כלל מעשה ה' **טוב** היה **מאד**, ואחר כך הוא האדם בקש חשבוניות רבות לכל היות

יש בבריה "טוב" לצדיקים ולרשעים

לבריאתם, והוא אומרו **מאד** ואמרו ז"ל (בר"ר ט י) מאד זה מלאך המות, שצאמנעותו נתקנים הנבראים הנוטים מדרכ השכל. ולזה כנגד בחינת הצדיקים אמר **והנה טוב**, פירוש הנה הגם בחינת טוב מצלי לורך מות, וכנגד בחינת הַמְּטִים עַקְלָקְלוֹתָם (תהלים קכה ה), ישנם גם הם בבחינת **טוב** צאמנעות **מאד**:

עוד יראה באומרו **וירא אלהים וגו'**, כאן רמז כי בשעת בריאת האדם הביט ה' בצדיקים, ואמר ר' ינאי מתחלת ברייתו של עולם כפה הקדוש צדק הוא מעשיהו של צדיקים ומעשיהם של רשעים (בר"ר ג ח), והוא אומרו **וירא וגו' והנה טוב** שהם הצדיקים, והגם שהביט ברשעים גם, להם הכין ועשה תיקון

אין תשוקה עריבה בעולם מהתדבקות באורו יתברך

וַיְכַלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל צִבְיָאָם: (א, ח)

והמקווה אשר יסובב כדוריות העולם בהשוואה, וכל חלק וחלק מהסובב של העולם יתעצם בכח אש התשוקה הבערת צו להתקרב לבחינת כללות נצר המקווה, ולהיות כי כל בחינת סיבוב העולם תשוקה צו שיעור התשוקה, בין מאל מה שממנו, כי אין תאות חלק אחד רבה על חברו, שצאמנעות זה יתרצה התעלמות החלק ההוא ויחלש שכנגדו, בין מאל מה שאליו הוא האור הגעים, כי אינו קרוב לחלק מהסובב יותר מחברו, שצזה יגדל חלק מהעולם בכח התעלמותו יותר מחלק אחר, אלא הכל בהשוואה, וכל חוט השערה מכל חלקי הסובב של העולם יתעצם להתקרב ומושך לכל הפונה אליו, וצאמנעות התעלמות הגמשך מכל סביבות כדוריות העולם נמצא העולם עומד וקיים, וכל חלק מעמיד את חזירו צאמנעות האמור, ונמצא כל העולם תקוע בידות ומסמרי חשק הבורא לכל כלות ונטות רוחניות שבו להתקרב להגערב יתעלה שמו. וזיה אתה משק טעם שצרה ה' העולם כדורי והבן. וזיה גם כן מלינו טעם למה העולם נרקע ונתקע בלי התנועות, כי ההתנועות תתהוה לכל הגברת והחלשת חלק מחלקי המעמיד, מה שאין כן במציאות זה אי אפשר להתנועע בשום אופן:

ויכלו השמים וגו'. מקרא זה לא ידענו מה בא ללמדנו. ונראה כי יכוין לומר על דרך אומרים ז"ל (בר"ר סח ט) 'הקדוש צדק הוא מקומו של עולם', גם מלינו כי הוא מלא עולם כאמור (ישע"י ו א) מלא כל הארץ פבורו, ומעתה אורו יתברך נמצא בהקף העולם ובפנימיותו. ואריך לתת לב לדעת טעם הדבר למה עשה ה' ככה: **ומקובלני** מפי זקני תורה, כי טעם שעשה ה' העולם כדורי הוא כדי שיעמוד ויתקיים בהשוואת פחי חלקיו. ופירושן של דברים הוא, יס לב לדעת שאין תשוקה בעולם עריבה וחציבה ונחמדת ונחלבת ונחלבת ונחלבת, כהדבקות באורו יתברך, ואליו יכספו כל נפש חיונית המגעת להכיר קצת מנועם אורו יתברך, תלא נפשים לחזות בנעם ה'. וכל לדעת כי כל אשר ברא ה' בעולמו יצר צו ה' בחינת ההשכלה וההבחנה כפי בחינתו, בעלי חיים מדברים ובלתי מדברים ולומה ודומם, יס לכל אחד כח מההשכלה להכיר יוצרו כפי השגתו. וזיה תשכיל לדעת העמדת העולם באיזה דבר הוא תלוי ועומד מצלי התנועות, כי ה' גילה סודו אל יראיו, וצאמנעות ההערות הגאמרים הושג המורגש, והוא כי צאמנעות אורו הנערב

פניני וחידושי אור החיים הק'

בטבע היצר להכניס תשוקה לחטוא

ואליה תשוקתו (ה, ז). ואומרו **ואליך תשוקתו**, כאן רמז כי יצר הרע יש בטבעו בחינת התשוקה להחטיא האדם, כטבע שבאדם להתאוות תאוה ולחשוק זהב:

דיבור הקדוש ברוך הוא - אינו מושג בנבראים

קודם אעירה שחר, המוצג אצלנו מגדולת הבורא מה גדלו מעשיו, כי האדון ברוך הוא יוכל דבר דיבור בלתי מושג בנבראים, כאומרם ז"ל (מכילתא יתרו) בפירוש הכתוב (שמות כ א) 'וידבר אלהים את כל הדברים' וגו', וזה לשונם: דברים שאין הפה יכול לדבר, והוא שאמר כל עשרת הדברות בדבור אחד, ולא קדם דיבור לחברו:

כח האש לא נתגלה מקורה בתחילת הבריאה

והאש שלא הזכיר ה' תיקונו כל עיקר, הוי יודע, כי האש לא גילה ה' מקורה כגילוי השמים והארץ והמים, להיותה מקור חזק ויש ממנו כליו לעולם אם היה בנמצא כמים וארץ, ואין העולם יכול להתקיים, לזה הניחו הקדוש ברוך הוא במקומו שנברא במאמר ראשון מובלע ברעפים, עד שהוצרך אדם לו והקיש ברעפים והוציא מהם אש שיעור המספיק לו, כאומרם ז"ל (בר"ר יא ב) שעל כן אנו מברכים במוצאי שבת בורא מאורי האש:

גם המלאכים יכולים לטעות

ולא יקשה לך מה משפט יערוך ה' לבני אלים יושבי שמים, שיוצדק לומר עליהם שם **אלהים**, הלא תמצא שאמרו ז"ל (תנ"ך טו) במעשה מט"ט שדנוהו לפני אלישע ומחיוהו שתין פולסי דנורא, וגם אליהו וכו' (ב"מ פה), וכמה משפטים לשרי מעלה, והגם שאין להם יצר, עם כל זה ימצא בהם הטעות, כי לפעמים לא יכוונו אל האמת וישגו, וצא ולמד ממעשה המלאך מט"ט ואליהו כי שגגו, וכן יקר מקרה ויענישם ה' אפילו על השוגג, מה שאין שופט במשפט זה ליושבי ארץ, ובזה יתאמת מה שפירשנו ונכון:

בפירושי הכתובים מותר לחלוק על הראשונים

דע כי רשות לנו נתונה לפרש משמעות הכתובים בנתיבות העיון ויישוב הדעת, הגם שקדמונו ראשונים ויישבו באופן אחר, כי שבעים פנים לתורה (במדכ"ד י טו), ואין אנו מוזהרים שלא לנטות מדברי הראשונים אלא בפירושים שישתנה הדין לפיהן, ולזה תמצא שהאמוראים אין כח בהם לחלוק על התנאים במשפטי ה', אבל ביישוב הכתובים ובמשמעותן מצינו להם בכמה מקומות שיפרשו באופן אחר:

(שמות לא יז) **ויביו השביעי שבת וינפץ**, הגם שחכמינו ז"ל (בילה טו) דרשו כיון שיצא שבת וי (אצלה) נפץ, אין זה אלא דרך דרש שדרשו מאומרו **וינפץ** ולא אמר **ונפץ**, דרשו כי נתכוון הכתוב לרמוז כיון שיצא שבת וי שאלה הנפץ, אצל משמעות פשט הכתוב אינו יוצא ממנה, שנתכוון לומר כיון ששבת פירוש בא שבת, **וינפץ**, פירוש נשפע שפע החיוני בכל הנבראים, כי קודם השבת לא היה נפץ לכל הנבראים. וכן מלאנו לרבותינו ז"ל בספר הקדוש וזהר התורה (רע"מ ח"ג מד). שנתנו טעם למלות ה' למול ביום השמיני ושלל לקרב קרבן לה' עד יום השמיני, כי הטעם הוא עד עכור עליו יום השבת ויהיה בעל נפש:

ואפשר כי לזה רמזו ז"ל בנועם אמריהם (תנ"ך יב; זוהר ח"א רג): וזה לשונם: 'דקיימי [בעלמא] ולא ידעו על מה קיימי' ע"כ, הכוונה כי אם היו הנבראים מבחינים הבחנה זו, וידעו רוס מעלת חיצת הקודש ותשוקת הנבראים לנעלם הנערב, ויראו כמה הוא עולם התקוה והתעלמות דומם זה - שהוא העולם, אשר מתעלם להתקרב ליהנות מאור המקווה, ולא נהג רפיון בשום חלק מסובב העולם, ישאו קל וחומר מזה כמה צריך האדם לעשות, כי זו נחיצת הבחנה וההשכלה:

גם יש לך לדעת, כי להיות שכל הנבראים צמלא עולם, כל אשר רוח החיוני בו אמרו ז"ל (ילקוט תהלים ק) כי אין כל נפש מתקצת במקומה כי אם כלל שישנו לנכסף ומקווה מלא עולם הזה לא תגעל הנפש את הבשר, ולטעם זה האיר ה' עולמו מכבודו וכבודו מלא עולם, ונמצא העולם בתוך תוך בוראו, ואור הצורא בתוך כל העולם וסובב עולמו, וזהו עמד ונתקיים העולם בצמלעות התשוקה למאור. והוא אומרו **ויבלו השמים והארץ וכל צבאם**, פירוש **ויבלו** על דרך אומרו (תהלים פד ג) **נִכְסְפָה וְגַם פִּלְתָּה**, וצמלעות זה נשלמה ונתקיימה הצריחה. וטעם שהוציא הכתוב הענין בלשון זה ויכלו, לרמוז כי הוא תשוקה גדולה עד כלות החלק אל הכל, והוא צחינה גדולה מבחינה החשק והתשוקה, והוא שרמז דוד צאומרו **נִכְסְפָה וְגַם פִּלְתָּה**, הרי זה מגיד כי צחינה זה גדולה מבחינה שלפניה, וצמלעות צחינה זו והתעלמותה העולם קיים. וזה הוא סוד קריאתו חי העולמים והבן, והוא סוד צלור פני מלך חיים (משלי טז טו):

בשבת נברא נפש העולם

ויבל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה וישובת ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה: (ב, ב)

ויבל אלהים וגו'. פשט הכתוב הוא, שכל ללמדנו שלא תחשוב שעשה מלאכה אחרת אחר כך ולא הוצרכה בתורה, לזה אמר **ויבל אלהים**, פירוש כלה מה שעלה בדעתו יתברך לעשות. וכאן שלל גם כן שלא עשה מלאכה אחר השבת בשעה ימים אחרים, והבן:

אלא שיש לתת לב לאומרו **אשר עשה**, שלא היה צריך לומר **אלא ויבל אלהים וגו' מלאכתו**. עוד יש להעיר אומרו **ביום השביעי**, משמע כי ביום השביעי עשה מלאכה וכלה אותה, ואינו כן, כי ביום השביעי הוא שכלה. והגם שרבותינו ז"ל הרגישו לתקן זה ואמרו (בר"ר י טו) וזה לשונם: 'רבי שמעון אומר בשר ודם אינו יודע וכו' ולא עתיו ולא רגעיו ולא שעותיו, הוא מוסיף מחול על הקודש, אבל הקדוש ברוך הוא שהוא יודע רגעיו ועתיו ושעותיו, נכנס בו כחוט השערה' ע"כ, עם כל זה חיצת **ביום** אינה מדוייקת, ולפי דבריהם פירשו הוא כאילו ביום. ובאמת כי דבריהם דברי אמת, אלא עוד יש לאלוה מילין וכפטיש יפוצץ:

ונראה שיכוין הכתוב לומר על דרך אומרו ז"ל (עיי' סס) כי העולם היה רופף ורועד עד שצאה שבת ונתקיים העולם ונתייבסד, והכוונה הוא כי ביום שבת ברא ה' נפש העולם. והוא סוד אומרו

והוא שאמר הכתוב **ויבלי אלהים וגו'**, פירוש שכלה ה' באמלעות **יום השביעי מלאכתו**, וחזר ופירש מה הוא מלאכתו שכלה, לא שהיה חסר דבר מעשותו ועליו הוא אומר **ויבלי**, אלא הכוונה היא **אשר עשה**, פירוש המלאכה שכבר עשה עדיין היתה חסרה דבר המעמיד, ובאמלעות יום השביעי זו נגמר הענין, ובזה נתישב מה שדקדקנו:

גם בזה הרווחנו למאד בתורה בריאת יום השביעי עצמו, כדרך שהודיעה אותנו התורה בריאת יום ביומו דכתיב **ויהי ערב**

השבת מקיימת העולם

ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו כי בו שבת מפל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות: (ב, ג)

כי בו שבת וגו'. כריך לדעת כוונת הכתוב במאמר זה. ונראה לפרש לפי מה שכתבנו למעלה (פס' ב) כי העולם היה חסר הקיום, עד שבאחה שבת ועמד העולם. ויש להעיר בזה, שאותם ימים קודם שבאה שבת במה היה העולם עומד, וכאם שהספיק לחיות באותן ימים בלא נפש השבת, היה מתמיד והולך:

אכן מצינו כי הקדוש ברוך הוא גילה הדבר במה שאמר בעשרת הדברות (שמות כ יא) **כי ששת ימים עשה ה' את השמים וגו'**, הרי גילה כי בשעת הבריאה לא ברא ה' כח בעולם זולת לעמוד ששת ימים, לטעם הנודע לו גם ידוע ליודעי אמת. ונתחכם ה' וברא יום אחד הוא יודע לה', ובו ביום חוזר ה' ומשפיע נפש לעולם שיעור המקיים עוד ששת ימים, וכן על זה הדרך, וזולת זה היום היה העולם חרב בגמר ששת ימים וחוזר לתוהו ובוהו ולריך ה' להכינו פעם שניה, ובאמלעות שבת העולם עומד. והוא אומרו **כי בו** פירוש באמלעות יום זה, **שבת מפל מלאכתו**, ופירש מה הוא המלאכה, היא הבריאה עצמה, כי לא מהתיקון שהוא המעשה לבד שבת, אלא גם מהבריאה. וכבר כתבתי למעלה שהבריאה היא יש מאין, והוא מה שנברא ביום ראשון דזיבור אחד, והמעשה הוא התיקון אשר תיקן דבר יום ביומו, ובאמלעות יום שבת משפיע בכללות העולמות רוח המקיימת עוד ששת ימים:

ולפי פירושינו זה מלאנו נחת רוח במאמר אחד שאמרו ז"ל (שבת ק"ט:) **'כל המקדש וכו'** והמתפלל בערב שבת ואומר ויכלו וגו' ומעלה עליו הכתוב כאלו נעשה שותף להקדוש ברוך הוא במעשה בראשית ע"כ. ודבריהם רחוקים ורחוקים לפי הגרסה, מי שמע כזאת שיבא אדם וישתתף בדבר שכבר נגמרה מלאכתו, אין אחר מעשה כלום, ובמה יעשה שותף. עוד מה היא הפעולה הגדולה

גן עדן היא ארץ הנשמות, ועבודתה היא בתורה ומצוות

ויקח יי אלהים את האדם וינחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה: (ב, טו)

ויקח וגו' לעבדה ולשמרה. משמעות הכתוב יגיד כי הגן כריך לה עובד ושומר, והאמת יכחיש זה, כי למה יהיה כריך לשומרה, אם מהגנבים זה הבאי היא. ומה היא העבודה שהיתה כריכה הגן, ואם כריכה עובד, אם כן זה לה חמשת אלפים וחמש מאות שנה מי עבדה:

אכן יש לך לדעת, כי כל הווה אינו אלא דוגמא לרוחניות, וכמו שהאדמה כריכה עבודה והזרעה והגשמה להוציא מזון

ויהי בָּקָר וגו', הרי זה מגיד היות הערב והיות הבקר, וכאן לא מצינו שהודיע בריאת יום זה, ולדרכנו הרי הוא אמור:

ולמה שפירשתי בפסוק (א) ויכלו שהוא לשון תשוקה וחשק, יכול להתפרש גם כן אומרו **ויבלי אלהים וגו'** על דרך אומרו (איו"ב יד טו) **למעשה ידיו תבסוף**, וכתיב (דברים י טו) **רק בִּבְרִיתֶיךָ חֶשֶׁק**, כי האדון חשק וחפץ בעולמו, וזה היה באמלעות **יום השביעי** שנתקיים העולם כדרך שפירשנו, חשק ה' ונתרצה בדבריו, ודבר זה הובא בדבריהם ז"ל (ראה תנחומא שמיני ב), ועיין בסמוך:

הזאת שבאמלעותה יסיג השגה זו. ועוד לו יהיה שיהיה מעשה זה גדול עד מאוד, מנין להם לומר דבר זה שהוא נעשה שותף, ואם לבד הגדלת השכר היה להם להגדיל שכרו לחלק לו בְּרָכִים (ע"פ ישעי' נג יב), 'ואורוך ימים וגבורה ועושר' וכו' (עיי' משלי ג טז), ומנין מלאו להאריך לשון לבד עילאה להשתתף עמו במעשה בראשית:

ולמה שפירשתי אמת יהגה חכם ודבר ה' בפייה אמת בטעם צודה, כי להיות שהשבת הוא המקיים העולם כל ששת ימים, ואחר עבור ששת ימים יבא שבת אחרת ויחיהו ויקיימו עוד ששת ימים אחרים, ולך לדעת כי מציאות השבת בעולם הוא קיומו המקיימים אותו, כי אם אין מקיימים שבת אין שבת, ותמצא שאמרו ז"ל (שבת קנ"א:) **'חלל עליו שבת אחד כדי שישמור שבתות הרבה'** ואם אין שומר שבת מה זאת עושה. ולזה כל המקדש את השבת וכו', פירוש מקיים ושומר קדושתו, באמלעות זה ישנו לשבת, ומאמלעותו מתקיים העולם. הראת לדעת כי הוא המקיים העולם ואין לך שותף גדול מזה כדיון וכהלכה. ולך לדעת כי מיום ברא אלהים אדם לא חסר העולם דבר המעמיד, לדיק יסוד עולם שהוא שומר שבת, כי אדם והראשון שומר שבת היה ע"ה (מדרש תהלים צב), ואחריו קם שם שבת כי הוא היה לדיק גמור, ואחריו כמה לדיקים, וכשזה נופל כבר בא השמש שומר שבת מחושלח וכו' נח שם אברהם וכו', ומשם לא פסקה שמירת שבת מישראל, ואפילו במצרים היו שומרי שבתות כמאמרים ז"ל (שמו"ר א כח) ונכון:

והגם שכתבנו למעלה בפירוש פסוק ויכלו (פס' א), כי העמדת העולם הוא בחשק הקבלת אור המקיף והישר בנעלמות, אין זה מכחיש לדברינו כאן, כי זולת השבת אין השגה בעולם להכיר לכסוף ולכלות אל הבורא, והבין:

האדם, גם שמירה מדברים המפסידים והמריעים לאומה, כמו כן גן עדן אשר היא היום אדמת הגפשות לבד – כי הגופות נגשמו – גם היא כריכה עבודה ושמירה כפי רוחניותה. הגשמה המיוחדת לה היא עסק התורה, כמו שאמר הכתוב (דברים לב ב) **יערף פְּמָטָר לְקָחִי תֹאזַל פְּטָל לְמִרְתִּי**. והזרעים הם מלות עשה אשר יעשה אותם האדם, כרמזו בדברי הנביא (הושע י יב) **זָרְעוּ לָכֶם וְלִגְדָּהוּ** וגומר, והגם שלא נזכר בדברי הנביא אלא האדמה, לא על פרט

פניני וחידושי אור החיים הק'

דבר ה' יקום לעולם

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי מֵאֲרֶת וְגו' (א, ו). **טעם** אומרו **יהי** לשון יחיד על שנים, בזה רמז כי אחד מהם הוא המאיר ביום, ולזה לא אמר לשון רבים. ובאמצעות שדבר ה' בדרך זה, הוא שהיה מה שהיה בתכלית הדבר שנתמעטה הירח כאומרו ז"ל (חולין פ), כי אם היה ה' אומר פתח דבריו **יהיו מאורות**, בהכרח היה הדבר עומד כן, כי דבר אלהינו יקום לעולם:

גדולי ישראל ואדמו"ר ידעו שיחת הבעלי חיים

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים וְגו' (א, ו). **פירוש** בציפצוף אשר ידברו בו הבעלי חיים בלתי מדברים, ואז היו מכירים כל ציפצופי וכו', ואפילו שיחת הדומם. כי כל מה שברא ה' יש לו כפי בחינתו דיבור, לטעם אשר ישבח את קונו, כאומרו (משלי טז ד) 'כל פעל ה' למענהו', וצא ולמד מפרקי שירה. ומצאנו לגדולי ישראל שהיו מכירים בכל צפצוף ושיחה, כאומרו ז"ל (פסוק כח). אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי עליו השלום וכו', ומכל שכן אדם הראשון יציר כפיו יתברך:

בידיעה שהיצר מסית, יודעים ליהזר מונח

וַתִּקַּח מִפְּרִי וְתֹאכַל וְגו' (א, ו). **כאשר** עושים הן היום אנשים צדיקים שאינם מטים אוזן לפיתוייו הגם כי ירבה חלק לשונו והפגלת חשק מעדני מטעמי איסורו, וזה הוא לצד שהכירו כי הוא און ומרמה, יורד ומסטיין עולה ומקטרג (עיי' ב"ב טז):

כל פירושינו צודקים

(א, ו). **כי יש לך לדעת כי כל הפירושים שאנו מפרשים במשמעות הכתובים כולם צודקים:**

בזמן שעושים רצונו ית' השטן כופף את ראשו

הוא **ישופך ראש ואתה תשופנו עקב**: (א, טו). **ורמז** זמן השגת נצחון של כל אחד מהם, ואמר **הוא ישופך** בזמן שיהיה ראש, פירוש שיגדיל מעלתו ויתנשא בבחינת התורה והמצוות, **ואתה תשופנו** כשיהיה עקב בירידה. וכן הוא כל זמן שישראל עושים רצונו של מקום נחש כופף ראשו, ולהפך בר מינן:

המקרב תשורה לה' - נתקבל ברצון

וַיֵּשֶׁע יי אֵל הָבֵל וְאֵל מִנְחָתוֹ: וְאֵל קִין וְאֵל מִנְחָתוֹ לֹא שָׁעָה וְגו' (ה, ז-ה). וטעם שכפל לומר **אל הבל ואל מנחתו, ואל קין ואל** וגו', ולא הספיק לומר אל מנחת הבל ואל מנחת קין. כאן רמז כי האדון היה מראה פנים של רצון למקרבי תשורה, והוא אומרו **וישע אל הבל** וגם קבל תשורתו, **ואל קין** לא הראה פנים לא לו ולא לתשורתו:

ג' מעלות לשון

וַיֹּלֶד בְּדִמְיוֹתָו בְּצִלְמוֹ וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ שֵׁת: (ה, ג). **פירוש** להיות שקין והבל נולדו בתגבורת בחינת הרע קרוב למעשה הרע, ובן זה היה מרוחק מבחינת הרע, כי כבר נתרוקן הזיהום, לזה אמר **בדמיותו** וגו'. עוד להיות כי שני הראשונים מתו גם שניהם, הבל תכף ומיד, קין באבוד דור המבול (קה"ג ג ו), ומשת הושתת העולם (נמדר"ר יד יב), לזה אמר **בדמיותו כצלמו** אדם שממנו בנין העולם. גם הוא שלישי לבטן הוא הקדוש, וצא ולמד מלוי (תנחומא יתרו י):

הצדקה לבד הוא אומר אלא על כל פרטי האדקות הוא אומר, וכן הוצא בדבריהם ז"ל (ומדק תהלים קיד ז) שכל מלות שיעשה האדם הקדוש ברוך הוא זורעה וכו':

והעבודה היא התעסקות גדול והסתכלות נמרץ בחורה שהוא עיקר מצוותה. והשמירה גם כן לבד יפרוץ גדריה ולכלל יפסיד למחיה, והיא שמירת מלות לא תעשה, אשר צריך האדם לשמור לבד עבור עליהם, כי הם המפסידים כל דבר טוב, והוא אומרו ז"ל (סוטה כח). 'עבירה מכבה מלכה'. והגם שאמרו (ס) 'ואין עבירה מכבה תורה', אין כוונתם לומר שמעשה הרע לא יפסיד התורה כל עיקר, אלא לומר שאין כח בעבירה אחת לכבות התורה, ולעולם כי ירבה להשחית תשחת תורתו וידעך נרה ותהפך שליתו על פניו רחמנא ליצלן. ומעתה יודק לומר על גן עדן **לעבדה ולשמרה**:

והנה בימים ההם כשהניח ה' האדם בגן עדן, היה מציט ולופה בפעולות לדיק לחיים - במעשיו - מה שהיה פועל בגן עדן, אך אחר אשר נגרש האדם הושלל ממנו ראות הדבר, אבל המעשה - נִפְּשׁ עָמַל עָמַלָה לו (ע"פ משלי טז כח), כי הרוחניות לא ימנענה ההרחקה והפעולה נעשית, אשרי המחכה ויגיע בעולם הזה לאכול מפרי דרכו שהוא מזון הנשמה בגן עדן: שוב צא לידי מאמר חכמינו ז"ל (תק"ו"ז ת"י נה, פה) וזה לשונם: **לעבדה** אלו מלות עשה **ולשמרה** אלו מלות לא תעשה, וכוונתם ז"ל על דרך שביארנו:

ערמימותיו של היצר והדרך להתגבר עליו

והנחש היה ערום מכל חית השדה אשר עשה יי אלהים ויאמר אל האשה אף כי אמר אלהים לא תאכלו מכל עץ הגן: (א, ח) ויאמר הנחש אל האשה לא מות תמותין: (א, ט)

והנחש היה ערום וגו'. צריך לדעת לאיזה סיבה הודיענו הכתוב כי הנחש היה ערום. עוד נתתי לבי לתור הערמה אשר הערים בענין, ולא ראיתי אלא דבר רשעות, וחכמה נפלאה ממנו: **אבן** יתבאר הענין בהבין כוונת דבריו באומרו **אף כי אמר וגו'**, שנראים דבריו כדברי הוללות, אשר על כן קדם הכתוב להודיע כי הנחש היה ערום, כדי להתבונן באמריו שבהם השיג להסית ולהדיח אשה יראת ה':

והנה בסדר דבריו נתכוון לומר שלשה ענינים, ובהם השיג כוונתו. א', צא להודיע אותה ידיעה אחת, כי כיון שלא השיגה לאכול מעץ הדעת יהיה הדבר בעיניה כאלו אינה אוכלת מכל עץ הגן, הכוונה בזה כי כולן כאין נגדו והיו כלא היו לגדל מעלתו וחשיבותו וכו'. והוא אומרו **אף כי אמר וגו'**, פירוש יהיה בעיניך כאלו נטויות על הכל, נתכוון בזה להגדיל חשקה זו ולהבזות כל תאוותיה בכל עצי הגן. וזו היא המדה אשר מתנהג בה היצר הרע עם הגשמיים לו, שייסיר מהם תאוות ההיתר וימאסנו בעיניהם, ויגדיל בעיניהם תאוות האיסור עד אין כמוהו: ...

וזו היא מדתו לשקר ולהוליד בלבב אנוש אמונות ודעות כוזבות רחמנא ליצלן, ולפעמים יתכוון להפליג ולהגדיל עבירות בלב אדם, וישב לומר לו כי הוא מהגמנע במושג, ואין לך ערום

בעולם כזה:

וַיַּעַם שְׁעָה ה' כָּכָה, לְהוֹיֹת שָׂכָל מַחֲשַׁבַּת ה' הוּא לֹאֵד הַשָּׁגָת טוֹב הַמוֹפְלָא, וְהוּא תְלוּי בְּצַחֲנִית עֲבוּדָה זוֹ, לִזְהַר הַגְדִּיל בְּחִינַת עֲרַמְתּוֹ וְיִכְלָתוֹ, וּלְפִי הַאֲעֵר שִׁסְבּוֹל אִדָּם וַיִּתְחַכֵּם לְהַנְכֵּל מִמֶּנּוּ יַעֲלֶה בְּמַעֲלֹת:

בגודל היסודים כך גודל השכר

(ג, ד) וַאֲם תֵּאמַר לָמָּה יִבְרָא ה' בְּרִיָּה רַעָה כְּזוֹ לַתְּחִלָּה, דַּע כִּי בְרִיָּה זוֹ כָּל מָה שֶׁהַפְּלִיא ה' בְּגוֹדֵל בְּחִינָתָהּ – כֵּן גּוֹדֵל בְּחִינַת הַשָּׁגָת הַנֶּפֶס בְּעוֹלָם הָעֲלִיּוֹן, כִּי לְפִי הַתַּעֲלָמוֹת הַאֲרִיךְ לֹאֲדָם

ג' דברים נגד לאדם, ובנגדם נגדו ג' לנחש

לנחון – כן יטול שכרו כמאמרם ז"ל (אבות פ"ה מ"ג) 'לפוס לערא אגרא', ואם היה מגביל שיעור כח המסית בשיעור מועט, אין מקום לרואה להשיג השגה גדולה להשיגה, כי אין השגה זולת אמצעות נחון המסית. ולא ולמד מהאמור בספר זוהר הקדוש (ח"ב קסג) במשל בן מלך אשר ליורו אביו לכל קרוב להזונה, ואת הזונה אה להסיתו לבחון בן יכבד אב, יעוין פס. ומעתה הפליא ה' להתחסד עם אלהיו להכין להם דבר שבאמצעותו ישיגו עלות במעלות חיים הגלויים. אשרי העם שככה לו:

וַיֹּאמֶר יי אֱלֹהִים אֶל הַנֶּחֱשׁ בִּי עֲשִׂיתָ זֹאת אֲרִיר אֶתְּהָ מִכָּל הַבְּהֵמָה וּמִכָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה עַל גִּחְזָהּ תִּלְךָ וְעֶפֶר תֹּאכַל כָּל יְמֵי חַיֶּיהָ: (ג, יד)

הזה שהוא רגלים של עולם העשיה. כי יש לך לדעת כי אם לא היה אדם אוכל מעץ הדעת היה מאוי בעולם הזה ובעולם העליון כאחת, כאדם הדור בבית ובעליה, וכשחטא נגשם ואינו יכול לדור בשניהם יחד, אלא בעולם הזה בפני עצמו, וכשיראה לעלות לעליה לריך השתנות הגשם וזו היא מיתת אדם, לזה נכרתו רגלי נחש. ובנגד מה שגרם לשלול מאדם וחיה התעלנות גן עדן, אמר אליו **ועפר תאכל וגו'** ואמרו ז"ל (יומא עה.) כי כל מה שיאכל לא יטעם אלא טעם עפר. ולפי זה ידויק על נכון אומרו הקדוש ברוך הוא לנחש בתחילת דבריו **בי עשית זאת**, פירוש כי הקלות שמקללו ה' הם מעשיו שעשה, והם דבריו עצמן, והבן:

וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים אֶל הַנֶּחֱשׁ וְגו'. שְׁלוֹשָׁה דְּבָרִים גֵּרַם בְּדִיבּוּרוֹ. א', שְׁגֵרָם סִילּוֹק אֹרֶךְ כְּבוֹדוֹ וַיִּתְּבַרְךְ שֶׁהִיא חוּפָף עַל אִדָּם וַאֲשֶׁתּוֹ כְּמוֹ שֶׁכְּתוּבָה לְמַעֲלָה (פסוק ז'), וְהוּא סוֹד 'כְּתוּבָה אֹרֶךְ. ב', גֵּרַם שֶׁנִּכְרְתוּ אִדָּם וְחִיָּה מִעוֹלָם הַזֶּה שֶׁלֹּא יִחְיּוּ לְעוֹלָם, כְּעוֹנֵשׁ הַרְשָׁם בְּכָתוּב (לְעֵיל ב' יז) כִּי בְּיוֹם אֶחָד מִפְּנֵי מוֹת פְּמוֹת. ג', גֵּרַם שֶׁאִפְּלוּ בִּימֵי אִשֶּׁר הֵם חַיִּים בְּעוֹלָם לֹא יִתְעַדְנוּ בַּעֲדֵן אֱלֹהִים, כְּאִמּוֹר (פסוק כד) וַיִּנְקֹשׁ אֶת הָאֲדָם:

בְּנִגַד שֶׁלִּשְׁתֵּן לָקָה שֶׁלָּשָׁה. כְּנִגַד הַפְּשֻׁטָּה עֲנֵן כְּבוֹד שֶׁהוּא בְּחִינַת בְּרוּךְ, אִמֵּר ה' אֵלָיו אֲרִיר וְגו'. כְּנִגַד הַכְּרַתָּת אִדָּם מִהַעוֹלָם הַזֶּה, נִכְרְתוּ רִגְלָיו (בְּר"ד כ' ה), שֶׁהֵם בַּעֲרֵךְ אִדָּם בְּחִינַת הַעֲדָר הַעוֹלָם

תוצאות הגרועות שנגרם מהחטא

בְּזַעַת אִפְּיָהּ תֹּאכַל לָחֶם עַד שׁוֹבֵבָה אֶל הָאֲדָמָה בִּי מִמְּנָה לְקַחְתָּ בִּי עֶפֶר אֶתְּהָ וְאֵל עֶפֶר תִּשׁוּב: (ג, יט)

עפר אתה, פירוש העמדת עצמך במדת עפר, שהוגשמת מלך מעשיך, שלא שמרת המורה שבאמצעותה היה הזיכוך, וכיון שכן, כי כל מקור יקו למקורו ושורש ישוב אליו, והוא מקור גולמו הוא מן האדמה לוקח:

וַיַּעַם אֹמְרוֹ וְאֵל עֶפֶר תִּשׁוּב, נִתְכוּיֵן עוֹד לֹמַר כִּי לֹא מִלְּבַד שִׁיָּקוֹב אֶל הָאֲדָמָה, אֲלֹא שִׁיָּהִי נִרְקָב גּוֹפּוֹ וַיַּעֲשֶׂה הוּא עֲלָמוֹ עֶפֶר. וְכֵן הַעֲמִידוֹ פִּירוּשׁ הַפְּסוּקָה בְּמִסְכַּת שַׁבָּת (קכג): בְּמַעֲשֶׂה דִּהְנָהּ קְפוּלָאֵי דְרַב נַחֲמָן, וְהִנֵּהוּ קְפוּלָאֵי דְהוּוּ קְפִלֵי בְּאַרְעָא דְרַב נַחֲמָן, נַחַר בְּהוּ רַב אַחָאֵי בְּרַיָּאֵיהֶם, אַתּוּ וְאִמְרוּ לִיהֶם לְרַב נַחֲמָן נַחַר בֵּן גְּבַרָא, אַתְּהָ וְאִמְרוּ לִיהֶם מִאֲזֵן מֵר, אַמֵּר לִיהֶם אַחָאֵי בְּרַיָּאֵיהֶם, אַמֵּר לִיהֶם וְלֹאֵוּ אַמֵּר רַב מַרִי עֲתִידִי לְדִיקִי דְהוּוּ עֶפְרָא, אַמֵּר לִיהֶם וּמִנִּי מַרִי דְלֹא יִדְעָנָה לִיהֶם, אַמֵּר לִיהֶם וְהָאֵל קִרָא כְּתִיב (קדל"ב יז) וַיִּשָּׁב הָעֶפֶר עַל הָאָרֶץ כְּשֶׁהָיָה וכו':

ע"י היסודין של הבל זכה משה רבינו להיות קרוב אל ה'

וְהָאֲדָם יָדַע אֶת חַיָּה אִשְׁתּוֹ וַתַּהַר וַתֵּלֶד אֶת קַיִן וַתֹּאמֶר קָנִיתִי אִישׁ אֶת יי: (ה, ה)

שלא היה יודע מקום הנפש, ובזה הסיר חלק הרע ממנו והוכר הטוב מוחלט, והוא אומרו **קניתי וגו'**, פירוש באמצעות זה **קניתי איש** שהוא משה (שמות יא ג) **את ה'**, שלא השיג מציאות זה להיות עם ה' כמשה עליו השלום אלא באמצעות יסורין שעשה לו קין:

ותלד את קין ותאמר וגו'. פירוש על דרך אומרים ז"ל (זוהר ח"א נד) כי קין הוא בחינת הרע, והבל הוא בחינת הטוב, והוא נפשו של משה רבינו עליו השלום (תיקון"ז ח' סט, קכג: ק"ה), והנה באמצעות הפלגת הפלעים שפלט קין בהבל עד שהרגו כאומרים ז"ל (סנהדרין לז:)